

Turkish Journal of Shiite Studies

ISSN: 2687-1882

Cilt | Volume: 3

Sayı | Issue: 1

Haziran | June 2021

Hüseyin Zamur. *Şîa Tefsirinde İsrâiliyat*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.

Hüseyin Zamur, *İsrâiliyyat in Şî'a Tafsir*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.

Değerlendiren /Reviewed by

Ömer Dinç

Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı

Asst. Prof., Hitit University, Faculty of Theology, Department of Tafsir

omerdinc@hitit.edu.tr <http://orcid.org/0000-0002-3571-5204>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Kitap İncelemesi / Book Review

Geliş Tarihi | Date Received: 01.06.2021

Kabul Tarihi | Date Accepted: 08.06.2021

Yayın Tarihi | Date Published: 30.06.2021

Atıf | Citation: Dinç, Ömer. "Hüseyin Zamur. *Şîa Tefsirinde İsrâiliyat*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020". *Turkish Journal of Shiite Studies* 3/1 (Haziran 2021): 120-127.

İntihal: Bu makale, *ithenticate* yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by *ithenticate*. No plagiarism detected.

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/siader> mailto: turkishshiitestudies@gmail.com

Abstract

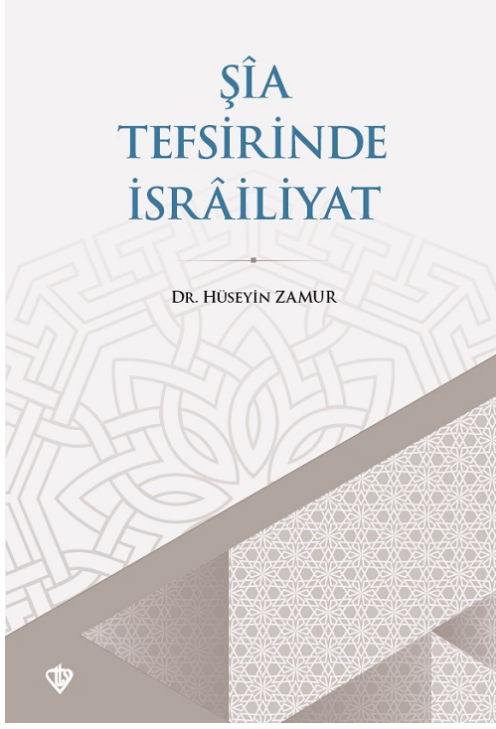
The issue of Isrâ'îliyyat is one of the remarkable subjects of history in general and tafsir in particular. It is seen that especially in the Sunnî tafsir tradition, from the first periods, the information included in the field of Isrâ'îliyyat has been used in the explanation of some subjects of the Qur'ân. Issues such as the reliability of the issues narrated in the context of Isrâ'îliyyat, their place in tafsir studies, and their influence on religious thought were discussed in certain periods and many kinds of research were carried out in this context. However, what approaches emerged about the use of Isrâ'îliyyat in the Shî'ite tafsir tradition and what kind of attitude was displayed on this issue has not been a subject of study until this time. Hüseyin Zamur, with his work titled *Isrâ'îliyyat in Shî'a Tafsir*, has signed a work that may be the first in this field. In his work, Zamur, taking into account the prominent commentators of Shî'a tafsir literature, revealed how they used the knowledge that can be related to Isrâ'îliyyat and what their approach was. It is possible to evaluate this work of Zamur as a remarkable work in terms of the use of information from Isrâ'îliyyat in the tradition of Shî'a tafsir and its approaches to this field from a holistic perspective.

Key Words: Tafsir, Shî'a, Isrâ'îliyyat, Qur'ân, Kısas, Ahl al-Kitâb

Öz

İsrâ'îliyyat meselesi, genelde tarih özelde ise tefsir sahasının dikkat çekici konularından birisidir. Özellikle Sünnî tefsir geleneğinde ilk dönemlerden itibaren, İsrâ'îliyyat alanına giren bilgilerin Kur'an'ın bazı konularının açıklanmasında kullanıldığı görülmektedir. İsrâ'îliyyat bağlamında aktarılan hususların, güvenilir olması, tefsir çalışmalarında yer bulması, dinî düşünceye olan tesiri gibi hususlar belirli dönemlerde tartışmaya açılmış ve bu çerçevede pek çok araştırma yapılmıştır. Bununla birlikte Şî'î tefsir geleneğinde İsrâ'îliyyat'ın kullanımı konusunda hangi yaklaşımların ortaya çıktığı ve bu hususta nasıl bir tavır sergilendiği ise bu zamana kadar bir çalışma konusu olmamıştır. Hüseyin Zamur da *Şî'a Tefsirinde İsrâ'îliyyat* başlıklı eseriyle bu alanda ilk olabilecek bir çalışmaya imza atmıştır. Zamur, eserinde Şî'a tefsir edebiyatının ön plana çıkan müfessirlerini dikkate alarak onların İsrâ'îliyyat kabilinden olan bilgileri nasıl kullandıkları ve yaklaşımlarının ne olduğunu ortaya koymuştur. Zamur'un bu eseri, Şî'a tefsir geleneğinde İsrâ'îliyyat kaynaklı bilgilerin kullanımı, bu alana dair yaklaşımlarını bütüncül bir perspektiften ele alması itibarıyla hatırı bir sayılır bir çalışma olarak değerlendirmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Şî'a, İsrâ'îliyyat, Kur'ân, Kısas, Ehl-i Kitap

İslâmî kaynaklara dahil olan Ehl-i Kitap referanslı bilgiler için kullanılan İsrâiliyât kavramının literatüre girmesinin ilk dönem tefsir faaliyetleriyle birlikte gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Özellikle Kur'an'da geçen peygamber kıssaları, kâinatın yaratılışı, geçmiş milletler hakkında anlatılan hikayeler bağlamında İsrâiliyat bilgilerinin kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte geçmişe dair nakledilen bu bilgilerin İsrâiliyat diye zikredilmesi, Yahudilerin dinî geleneklerinin eski olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca bu bilgilerin Ehl-i Kitapla özellikle Yahudilerle teması oldukça fazla olan İslam öncesi Araplar tarafından da bilindiği dile getirilmelidir. Ancak İslam

öncesi dönemde Araplar ile Ehl-i Kitap arasındaki bilgi alışverişinin İslâmî döneme göre daha sınırlı olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle daha önce Ehl-i Kitap mensubu olan pek çok kimsenin Müslüman olması ve kültürel birikimlerini İslam'a taşınmaları, daha Hz. Peygamber'in hayatta olduğu bir evrede başlamıştı. Sonraki dönemde sahabîler, tabiun ve tebe-i tabiun dönemindekilerin tefsir faaliyetlerinin artmasıyla birlikte Kur'an'da anlatılan bazı konulara dair detaylı bilgilere ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyaç neticesinde Hz. Peygamber döneminden itibaren nakledilen ve yaygınlık kazanan İsrâiliyat türünden olan bilgiler tefsir çalışmalarında belirgin bir şekilde artış göstermiştir. Özellikle Sünnî tefsir literatüründe erken dönemlerden aktarılan İsrâiliyat bilgilerine, klasik dönem eserlerinde yer verilmeye devam edilmiş ancak İbn Teymiyye (ö. 728/1328), İbn Kesîr (ö. 774/1373), Ebû Hayyân (ö. 745/1344) gibi müfessirlerin bu bilgilere olumsuz yaklaşımları da ortaya çıkmıştır. Çağdaş dönemde ise İsrâiliyat meselesinin daha da tartışılmalı hale geldiği ve Sünnî bazı ilim adamları tarafından dinin ve Kur'an'ın anlaşılmasında bir engel olarak görüldüğüne de tanık olunmaktadır.¹

Sünnî tefsir literatürünün ilk dönemlerden itibaren tarihsel veri alanı olarak değerlendirdiği İsrâiliyât meselesi üzerinde yalnızca Sünnî müfessirler ve onların yaklaşımları çerçevesinde çalışmalar yapıldığı, meselenin bu çerçeveye sınırlı bir

¹ Bu hususta ayrıntılı ve doyurucu bir çalışma için bk. Mesut Kaya, *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyat Eleştirisi*, (Ankara: İsam Yayınları, 2018), 245-441.

şekilde incelendiği anlaşılmaktadır. Halbuki İslam kültür tarihi içerisinde önemli bir yeri olan Şîa'nın kendi tefsir geleneğinde İsrâiliyat meselesinin yeri ve önemine ilişkin bir akademik çalışmanın varlığından söz etmemiz pek mümkün görünmemektedir. Nitekim, Sünnî tefsir geleneği gibi geniş bir literatüre sahip olan Şîî tefsir edebiyatı, üzerinde inceleme ve araştırma yapılmayı hak eden bir mahiyet arz etmektedir. Öyle ki erken dönemlerden itibaren yalnızca Sünnî tefsir çalışmalarında değil aynı zamanda Şîî tefsir eserlerinde vücut bulan İsrâiliyat konusunun, akademik ve objektif bir zeminde ele alınması bir zorunluluğu beraberinde getirmiştir. Bu durumun farkında ve bilincinde olan Hüseyin Zamur doktora tezi olarak hazırladığı *Şîa Tefsirinde İsrâiliyat* isimli çalışmasıyla önemli bir boşluğu doldurmuş gözükmektedir. Daha önce ufak çaplı bir çalışma düzeyinde bile ele alınmayan Şîa tefsir literatüründeki İsrâiliyat algısını geniş çapta ve bütüncül bir perspektifte bizlere sunmaktadır. Özellikle Şîa'nın tefsir anlayışında İsrâiliyat'a dair bilgilerin nasıl kullanıldığı, hangi bağlamlarda ön plana çıkarıldığı, erken dönem ile sonraki dönem Şîî müfessirlerin meseleye yaklaşımlarının nasıl farklılaştığını detaylı bir şekilde ortaya koymaktadır. Eser, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde yazar, çalışmanın amacı ve önemi, kaynakları gibi hususlardan kısa bir şekilde bahsetmiş ve incelemeye aldığı konunun önemine vurgu yapmıştır. Yazara göre, Türkiye'de İsrâiliyat hakkında yapılan çalışmalar, ağırlıklı olarak Sünnî tefsir literatürü üzerinden gerçekleşmiştir. Buna karşılık Şîa'nın tefsir anlayışı çerçevesinde bu konunun akademik olarak ele alınmaması ise bir eksiklik olarak gözükmektedir. Yazar, bunun farkında olarak Şîa'nın İsrâiliyat'a yaklaşımını, tefsir geleneğini belirleyen müfessirlerin eserleri üzerinden ortaya koymaya çalıştığını ve bu konuda hangi kaynaklara müracaat ettiğini izah etmiştir.

Çalışmanın birinci bölümü İsrâiliyat'ın tarihsel sürecine ayrılmıştır. Bu kısımda yazar meselenin hem Sünnî hem de Şîî literatürde hangi zaman diliminde ve ne tür şartlar içerisinde gündeme geldiğini, her iki grup tarafından da nasıl algılandığını detaylı bir şekilde ele almıştır. Öncelikle İsrâiliyat'ın tanımı ve kaynakları konusuna temas eden yazar, akabinde İsrâiliyat'ın Arap kültürüne giriş sürecini tarihsel verileri ortaya koymak suretiyle ele almıştır. Özellikle Arap yarımadasına Ehl-i Kitabın geliş serüvenine özet bir şekilde yer verdikten sonra İslam gelmeden önce Araplar'ın Ehl-i Kitap ile olan ilişkilerine değinmiştir. Bu süreçte Arapların, Ehl-i Kitapla siyasî, ticarî ve kültürel faaliyetlerinin olduğundan, hususen Hicaz'da Hristiyanlar'a nazaran nüfus bakımından fazla olan Yahudilerle ilişkilerin yoğun bir şekilde gerçekleştiğinden bahsetmiştir. Yazar söz konusu ilişkiler sebebiyle Arapların, geçmişteki birçok peygamber ve millet hakkında anlatılan bilgileri Yahudiler'den aldıklarını belirtmiş ve sözlü kültürün yaygın olmasının bu tür malumatın o coğrafyada herkese ulaşmasına kolaylık sağladığını söylemiştir. Sonraki başlıkta, İslam'ın gelmesiyle birlikte özellikle Medine'de Müslümanların Yahudilerle olan ilişkilerinin artmasına değinen yazar, daha önce Yahudi olup sonradan İslam'a giren pek çok sahabînin, Ehl-i Kitap kültürünü paylaştıklarını, hatta Hz. Peygamber'in onlardan aktarılan bilgilere müsamahalı olduğunu dile getirmiştir.

Birinci bölümün sonraki kısmında yazar, İsrâiliyat türü nakillerin tefsire giriş

sürecini dönemlere ayırmak suretiyle ele almıştır. Rivayet, sahabe, tabîun ve tebe-i tabiûn ile tedvin dönemi olmak üzere dört dönem şeklinde bir sınıflandırmaya gitmiş ve bu dönemlerin hususiyetlerine temas etmiştir. Rivayet dönemini Hz. Peygamber'in Medine'de bulunduğu süreç olarak değerlendiren yazar, Ehl-i Kitabın naklettiği hususlara yönelik doğrudan bir olumsuz tavrın bu zaman diliminde belirginleşmediğini zikretmiştir. Sahabe, tabiun ve diğer dönemlerde ise Ehl-i Kitaba müracaatın arttığı, özellikle Kur'an'daki bazı kıssaların detaylarının, nakledilen İsrâiliyat bilgileri üzerinden açıklanmaya çalışıldığını söylemiştir. Tedvin döneminde bu tür nakillere olumsuz bakılmamasını; a) bu rivayetlerin hüküm içermemeleri, b) bu tür rivayetlerin sahabe ve tabiûna dayandırılması, c) kendilerine ulaşan her rivayeti telif etme çabası, d) bu rivayeti nakledenlere ve İslam'a girmiş Ehl-i Kitap alimlerine duyulan güvenin olması şeklindeki gerekçelerle açıklamıştır.

Bir sonraki başlıkta ise yazar, İsrâiliyat'ın İslam kültürüne, özellikle Sünnî literatüre girmesini hızlandıran sebeplere yer vermiş ve bunları maddeler halinde sıralayarak bazı izahlarda bulunmuştur. Buna göre, Kur'an'da yer alan kıssaların detaylarının bilinmesi arzusu, Hz. Peygamber'in Ehl-i Kitaba karşı söz ve davranışları, Ehl-i Kitap âlimlerinin Müslüman olmasıyla birlikte Ehl-i Kitabın kaynaklarının Arapça'ya tercüme edilmesi, İslam düşmanlığı yapan Yahudilerin bilinçli bir şekilde bazı bilgileri yayması, çeşitli şehirlerde halka kıssa anlatan kıssacıların yaygınlaşması, İsrâiliyat'ın İslam kültürüne dahil oluşuna zemin hazırlayan unsurlardır. Sözü edilen bu kısma kadar yazar, İslam sonrası süreçte, hususen Sünnî tefsir literatürüne İsrâiliyat'ın girişine dair bir çerçeve çizmiştir.

Çalışmasının ilk bölümünün ikinci aşamasında Şîa'da İsrâiliyat kısmına temas eden yazar, İsrâiliyat kavramının Şîa kültürüne nasıl girdiği ve bu sürecin ayrıntılarına yer vermiştir. Yazar'ın tespitine göre Şîî literatürde bu kavramı doğrudan kullanmasa da söz konusu anlama gelebilecek ilk ifade Cafer es-Sadık'tan (ö. 148/765) nakledilmiş ve İsrâiliyat yerine "Yahudi ve Hristiyan hadisleri" şeklinde bir tabir kullanmıştır. Şîa'da İsrâiliyat'ı bir kavram olarak kullanan ise Mesûdî (ö. 345/956) olmuştur. Yazar'a göre, söz konusu kavram ilk kullanıldığı zamandan itibaren pek çok Şîî müellif tarafından zikredilmiştir. Ancak özellikle modern döneme kadar bu alan hakkında müstakil bir araştırma yapılmamıştır. Yazar, İsrâiliyat üzerinde Şîî dünyada 1980'lerden sonra çalışmaların başladığını dile getirmiştir. Bununla birlikte, bu çalışmaların objektif bir yönünün olmadığını, özellikle Şîî müelliflerin İsrâiliyat'ın kendi tefsir çalışmalarına girmesini Sünnî literatüre bağladıklarını, dolayısıyla söz konusu bilgileri kabul etmeyenlerin sorumluluğu Sünnî kültüre atfettiğini ifade etmiştir. Hatta bazı Şîî müelliflerin İsrâiliyat'ın Şîa'da az olduğunu, bu tür bilgilerin daha ziyade Sünnî müfessirler aracılığı ile yayıldığını söylediklerine işaret etmiştir. Sonraki kısımda ise yazar, Şîa'nın İsrâiliyat'ı kabul edip etmeme konusundaki faktörlere temas etmiş, bu bağlamda sünnet ve sahih hadis inancı, ismet ve takiyye inancı, ravilerin makbuliyeti, sahabe ve tabiun algısı gibi etkenleri sıralamıştır.

Sonraki başlıkta yazar Şîî tefsirlerde İsrâiliyat'ın varlığına dair bir bahis açmış ve çalışmasının ana ekseninde bulunan 1-7/7-13. asırlar arasındaki Şîî tefsirlerini

incelemeye almıştır. Yazara göre İsrâiliyat bilgilerini sened zikretmeden ve eleştirmeden nakleden Şîî müfessirler, Ayyâşî (ö. 320/932) ve Furât b. İbrâhim (ö. 352/963) olmuştur. Kummî'nin (ö. 329/941) Sened zikredip tenkide tabi tutmayan Şîî müfessirlerden olduğunu belirten yazar, Tûsî (ö. 460/1067), Tabersî (ö. 548/1154), Ebu'l-Fütûh er-Râzî (ö. 556/1161) ve Şerif el-Murtazâ (ö. 436/1044) gibi Şîî müfessirlerin İsrâiliyat kabilinden olan bilgileri eleştirel bir gözle okuduklarını dile getirmiştir. Yazar, Şîî tefsirindeki İsrâiliyat algısını ortaya koyabilmek için, Cafer es-Sâdık, Hasan el-Askerî (ö. 260/874), Furat b. İbrahim, Kummî, Ayyâşî, Tûsî, Ebu'l-Fütûh er-Râzî ve Tabersî'nin tefsir eserlerini inceleyeceğini ve bu müfessirlerin naklettikleri bilgiler üzerinden Şîî'deki İsrâiliyat'ın boyutlarını açığa çıkaracağını beyan etmiştir.

Birinci bölümün son kısmına doğru yazar, Şîî kaynaklar açısından İsrâiliyat'ın İslam kültürüne girişini maddeler halinde izah etmiştir. Şîî müelliflere göre İsrâiliyat'ın İslam'a girmesinin nedenleri arasında, halifelerin kıssacılara müsamahakar davranması ve hadis yazımını engellemelerinin yanı sıra selef âlimlerinin Ehl-i Kitaptan gelen rivayetlere aracı olmaları zikredilebilir. Bunun hemen akabinde yazar, Şîî müelliflerin Sünnîlerden farklı olarak Hz. Peygamber'in ve imamların İsrâiliyat'a şiddetle karşı çıktıkları şeklinde bir görüşe sahip olduklarını dile getirmiştir. Yazara göre bu görüşü dile getiren Şîî müellifler, Şîî'de İsrâiliyat türü rivâyetlerin az olduğunu savunmuşlardır. Ancak bu durumun yazılan tefsir çalışmalarında böyle olmadığı, yazarın ilerleyen bahislerindeki tespitlerinde dile getirilmiştir. Birinci bölümün son kısmında ise yazar, Sünnî ve Şîî âlimlerin İsrâiliyat'ı nasıl tasnife tabi tuttuklarını ele almış ve bu hususta her iki tarafın da yaklaşımlarının aynı olduğunu tespit etmiştir. Son bahiste ise İsrâiliyat'ı nakletmenin hükmü konusunda Sünnî müelliflerin Şîî'lere göre daha toleranslı davrandığını ifade etmiştir.

Çalışmanın en uzun bölümü olan ikinci bölümde yazar, İsrâiliyat'a dair bilgilerin yoğun olarak zikredildiği peygamberlere dair haberlerin Şîî tefsirlerde nasıl zikredildiğini detaylı bir şekilde ele almıştır. Yazar, Hz. Adem'den başlayıp, Hz. İdris, Hz. Nuh, Hz. Hud, Hz. İbrahim, Hz. Lut, Hz. Yakub, Hz. Yusuf, Hz. Musa, Hz. Yunus, Hz. Eyyub, Hz. Dâvud, Hz. Süleyman, Hz. Üzeyir, Hz. İsa, Zülkarneyn ve Ashab-ı Kehf kıssalarına dair Şîî tefsirlerde nakledilen bütün İsrâiliyat haberlerini ayrıntılarıyla incelemiştir. Sözü edilen peygamberler hakkında İsrâiliyat türü bilgileri genellikle Kummî, Ayyâşî, Tûsî ve Furat b. İbrahim gibi Şîî müfessirlerden nakletmiş ve her kısmın sonunda bu rivayetleri değerlendirmiştir. Bu değerlendirmeleri yaparken öncelikle bu tür rivayetler hakkında tenkid niteliğinde izahları bulunan Şîî müfessir/müelliflerin görüşlerine yer vermiştir. Hemen ardından yazar, kıssalar bağlamında Şîî tefsirlerden naklettiği neredeyse bütün İsrâiliyat türü bilgilerin kabul edilebilir bir yanın olmadığını; a) Kur'an'ın zahirine aykırılık, b) sahih sünnete aykırılık, c) aklî ve fiziki gerçekliğe aykırılık d) Peygamberin ismet sıfatına aykırılık gibi gerekçelerle reddetmiştir. Ayrıca Şîî tefsirlerde nakledilen bu bilgiler hakkında Sünnî literatürde zikredilen eleştirilere de yer veren yazar, özellikle İbn Kesîr'in yorum ve izahlarını önemsemiştir.

Çalışmasının son bölümünde yazar, Şîî tefsirlerde çeşitli konulara dair aktarılan İsrâiliyat rivâyetlerine yer vermiş ve bunlara dair değerlendirmelerde bulunmuştur.

Bu bağlamda yer ve göklerin yaratılması, dünyanın bulunduğu yer ve balık, göklerin yeryüzünden ayrılması, güneş ve ay hakkındaki rivayetler, Hz. Adem'den önce yeryüzünde bulunanlar, Kafdağı, bulut, gök gürültüsü ve şimşek, cennete girecek olan hayvanlar, İblis'in ailesinden iman edenler gibi konularda aktarılan birkaç sınırlı rivâyeti de incelemiştir. Yazara göre bu rivayetlerin bir önceki bölümde zikredilen gerekçeler ışığında kabul edilmesi mümkün değildir.

Sonuç kısmında ise yazar, çalışması boyunca ortaya koyduğu tespitleri araştırmadaki sırasına riayet etmek suretiyle genel hatlarıyla paylaşmıştır. Yazarın tespitine göre Şîa tefsirinde yer alan İsrâiliyat türü bilgilerin Sünnî tefsire nazaran daha az olduğu, bunda da Şîa'nın peygamberlere ve masum imamlara yönelik "ismet" inancının etkisi bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Şîî müfessirler İsrâiliyat türü haberleri nakleden sahabe ve tabiûna karşı ihtiyatlı olmuşlar, özellikle bu tarz aktarılacak bilgilerin kendileri tarafından kabul gören sahabe ve tabiundan gelmesi gerektiği fikrini benimsemişlerdir. Bununla birlikte ilk dönem Şîî tefsirlerde İsrâiliyat'a dair haberlerin tenkid edilmeden aktarıldığı görülmektedir. Ancak bu tefsirlerin eksik olmaları dikkate alındığı zaman İsrâiliyat rivayetlerinin Sünnî tefsir literatürüne göre oldukça az olduğu gözden kaçmamaktadır.

Şîa Tefsirinde İsrâiliyat adlı bu çalışmada dikkat çeken bazı hususların da belirtilmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir. Özellikle, çalışmada İsrâiliyat türü rivâyetlerin neredeyse tamamının reddedilmesi ve bunun gerekçelerinin belirli unsurlarla sınırlandırılmasıyla birlikte bu bilgilere İslam kültüründe atfedilen değeri veya bunun nasıl bir fayda sağlamış olabileceği ihtimalleri üzerinde çok fazla durulmadığı görülmektedir. Halbuki bu bilgilerin sözü edilen tefsir çalışmalarına dahil olmasının nasıl bir fonksiyonu yerine getirdiği hususu ayrıntılı olarak işlenebilseydi, hiç şüphesiz çalışmanın derinliğine katkı sağlayabilirdi. Ayrıca erken dönem Şîî literatürde aktarılan İsrâiliyat bilgilerinin sonraki dönemlerde eleştirilmesinin nedenleri üzerinde durulmuş ancak detaylı bir analize rastlanılmamıştır. İsrâiliyat alanında kaleme alınan Mesut Kaya'nın *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyat Eleştirisi* çalışmasına tez olarak değil, kitap olarak basılı haline atıf yapılması, aynı şekilde Ertuğrul Döner'in yalnızca bir makalesine atıf yapılması yerine *Tefsirde İsrâiliyat'ın Kaynak ve Bilgi Değeri*² adlı eserinin de görülüp çalışmada kaynak olarak verilmesinin faydalı olacağı mülahaza edilmektedir. Belki çalışmanın diğer baskılarında bu hususların dikkate alınarak gerekli revizyon ve değişikliklerin yapılmasını bir temenni olarak ifade etmek gerekir.

Sonuç olarak, Şîa'nın tefsir anlayışında İsrâiliyat konusunun detaylı ve bütüncül bir perspektifle ele alınması, ilk kaynakların esas alınarak meseleye dair birçok açılımın getirilmesi yazarın bu sahadaki yetkinliğini kanıtlayan hususlardır. Ayrıca Şîa tefsiri üzerine akademik olarak ilk kez böyle bir çalışmanın gerçekleştirilmesi alana önemli bir katkı yapması açısından dikkat çekmektedir. Çalışma içerisinde her ne kadar ağırlıklı olarak Şîa'nın İsrâiliyat'a dair bakışı hakkında analizler yapılsa da Sünnî tefsir literatürüyle mukayeselerin de olması çalışmanın mühim özellikleri arasında yer

² Bk. Ertuğrul Döner, *Tefsirde İsrâiliyat'ın Kaynak ve Bilgi Değeri*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015)

almaktadır. *Şîa Tefsirinde İsrâiliyat* isimli eserin Tefsir ve İslam Mezhepleri Tarihi alanlarında pek çok çalışmaya ilham verebilecek, başvurulması gereken bir kaynak olarak telakki edileceğini söylemek bu eserin hakkını teslim etmek olacaktır.

Kaynakça

- Kaya, Mesut. *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyat Eleştirisi*. Ankara: İsam Yayınları, 2018.
- Döner, Ertuğrul. *Tefsirde İsrâiliyat'ın Kaynak ve Bilgi Değeri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Zamur, Hüseyin. *Şîa Tefsirinde İsrâiliyat*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.